

LISZKA JÓZSEF

A „leghíresebb cseh” térhódítása Nepomuki Szent János szlovákiai köztéri plasztikai a változások tükrében*

JÓZSEF LISZKA

The Rise of the Cult of the “Most Famous Czech”. Public Sculptures of St. John Nepomuk in Slovakia in the Light of Changes

Keywords: sacral monuments, St. John Nepomuk, ethnic placemaking, Slovakia

Alighanem rettentő nehéz lenne olyan embert találni a Kárpát-medencében, akinek látókörébe élete során még egyetlenegy alkalommal sem bukkant volna föl egy Nepomuki Szent János-szobor képe. Azt elfogadom, hogy elmegyünk mellettük úgy, hogy nézzük ugyan, ám nem látjuk, de egész biztos vagyok vele, hogy már mindenki találkozott ilyen ábrázolással. Nos, aki tudomásul is veszi, nyilván afféle egy kaptafára készült papi szoborként könyveli el magában a látványt. Hiszen ezek a plasztikák (lát-szólag!) viszonylag könnyedén leírhatóak: az általában enyhe kontrasztban (vagy nem abban) álló, szakállas szent (fő)papi ornátusban, kezében, különféle pozíciókban egy kis halotti fészületet, illetve a mártírhalálára utaló pálmaágat tart. Feje fölött (mögött) öt csillagból álló csillagkoszorú látható. Az első ránézésre tehát valóban meglehetősen egyöntetűnek tűnő Nepomuki Szent János-szobrok némileg aprólékosabb és figyelmesebb szemléje után viszont mégis igen sokféleképpen mutatkoznak. Erről és még sok másról is szó lesz az alábbi közleményben.

Ami Nepomuki Szent János számontartott, s valamilyen szinten dokumentált kültéri szobrainak a számát illeti, azzal kapcsolatban, noha egészen pontos adatokkal persze nem rendelkezünk, de a valósághoz alighanem nagyban közelítő becslésekbe már bátran bocsátkozhatunk. A mai Magyarország területén az utóbbi időben Terbócs Attila afféle egyszemélyes intézményként vette számba ezeket a plasztikákat (a domborművekről és egyéb megjelenési formákról egy másik kutatása ad képet), szóval a mai

* A tanulmány A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára című APVV-20-0336 projekt keretén belül készült. Tento príspevok vznikol s podporou projektu APVV-20-0336 Premeny spoločnosti Maďarov na Slovensku za posledných sto rokov, s osobitným dôrazom na ich každodennú kultúru.

Magyarország területén mindösszesen 718 szobrot tart nyilván.¹ Ez a szám még nyilván nem végleges, de mindenképpen közelíti a valós állomány mennyiségét. Alátámasztani látszik ezt a Szlovákiára vonatkozó kép, amely egyrészt a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központja szervezeti keretei között létrehozott és fejlesztett Szakrális Kisemlék Archívum, illetve egy sor regionális adatbázis állományára,² valamint a hozzáférhető szakirodalom adataira támaszkodva alakítható ki. Ezek szerint jelenleg³ 440 szabadtéri Nepomuki Szent János-szobor biztosan áll Szlovákiában.

1. térkép. Nepomuki Szent János kültéri szobrai a mai Szlovákia területén 1708-tól napjainkig⁴

1 Ebből a számból 692 objektumot személyesen is ellenőrzött, fotózott, a maradék két tucatnyiról másodlagos forrásokból tud. Vö. https://hu.wikipedia.org/wiki/Szerkeszt%C5%91:Pasztilla/Nepomuki_Szent_J%C3%A1nos-szobrok [utolsó megtekintés: 2021. 07. 25.]

2 https://emlekhelyek.csemadok.sk/?searchtext=Nepomuki%20Szent%20J%C3%A1nos&searchclassification&searchcategory=szakralis-kiseMLEK&searchsetl=Telep%C3%BCI%C3%A9s&searchexistence&searchcondition&searchyear=K%C3%A9sz%C3%ADt%C3%A9s%20id%C5%91pontja&site_section=memorial [utolsó megtekintés: 2021. 06. 05.]; <https://kriz.epocha.sk/component/finder/search?q=Nepomuck%C3%BD&Itemid=101> [utolsó megtekintés: 2021. 06. 05.]; <http://it.home.pl/orava/index.htm> [utolsó megtekintés: 2021. 06. 05.]; <https://svatyjannepomucky.blogspot.com/> [utolsó megtekintés: 2021. 06. 05.]

3 Jelen dolgozat kéziratának lezárási ideje: 2021. 07. 31.

4 A dolgozat térképeit a szerző, Liszka József adatgyűjtése felhasználásával ifj. Szamák Mihály készítette, amiért a szerző ezúton is köszönetet mond neki. Megjegyzendő, hogy azon helyiségek esetében (Érsekújvár, Komárom, Nyitra, Pozsony, Rozsnyó stb.), ahol több kültéri Nepomuki Szent János-plasztika is szerepel, a települést csak egy pont képviseli, ami némileg torzítja a képet. Valójában tehát nem a Nepomuki Szent János-szobrok valós mennyiségét, hanem azon települések számát mutatja, ahol állt vagy áll ilyen objektum.

Természetesen ez sem tekinthető végleges számnak, de arányaiban megerősíti a magyarországi adatokat. S ha ehhez még hozzávesszük a burgenlandi, szlovéniai, horvátországi, vajdasági,⁵ partiumi és kárpátaljai becslhető adatokat, akkor könnyű belátni, hogy a téma, Nepomuki Szent János kültéri szobrainak első, magyarországi értékelhető áttekintése óta⁶ (amit persze időközben rengeteg további, inkább regionális publikáció követett) Kárpát-medencei viszonylatban szédületes kvantitatív előrelépés szemtanúi lehetünk.

S az adatoknak ez a mennyiségi növekedése, értelemszerűen, kvalitatív eredményeket is hozhat, hiszen ilyen mennyiségű adat alapján objektumainkat már bátrabban és magabiztosabban (noha nyilván nem vitáktól mentesen) sorolhatjuk be egy-egy típusba (egy-, illetve többalakos szobrok), valamint altípusokba (Nepomuki Szent János, a gyónási titok megőrzője; Nepomuki Szent János, az ellenreformáció szimbóluma; Nepomuki Szent János, az alamizsna osztó; stb.), s azok variánsai közé (vö. Liszka 2021), továbbá egy sor ikonográfiai és funkcionális kérdés, a szoborállítatások egyházi, társadalmi háttere, az iskolázottabb szeműek számára a papi ruházat, a gesztusok, a testtartás (kontraposzt vagy csak annak látszó) stb. vonatkozásaiban is finomabb elemzésekre adhat lehetőséget.

Nepomuki Szent János kültéri plasztikáinak⁷ típusai

Veronika Géciová-Komorovská a nyugat-szlovákiai Nepomuki Szent János-kultusz megnyilvánulási formáival foglalkozva a szent szobrainak két típusát különbözteti meg. Egyrészt a prágai Károly hídon álló plasztika különféle variánsait, illetve azt a megformálást, amikor a szent jobb kezének mutatóujját a szája elé helyezi, ezzel a gyónási titok megőrzését, a hallgatást jelképezve. Utóbbi típust azonban „szinte kizárólagosan”

-
- 5 Szerény saját terepkutatások és a kapcsolódó szakirodalom, valamint a korántsem teljes és megbízható Vajdasági Szakrális Kisémlékek Adattára (<http://www.idkm.org/index.php?page=objectlist> [utolsó megtekintés: 2021. 06. 13.]) alapján Nepomuki Szent János ma is létező, illetve dokumentált, de mára elpusztult köztéri szobrainak a számát jelenleg a térségben mintegy kettő és fél, három tucatnyira becsülhetjük.
 - 6 Tüskés Gábor és Knapp Éva „kvantitatív elemzési kísérlete”, az 1980-as évek második felének kutatási állapotát tükrözi. „Az elemzésben összesen mintegy 300 emléket” tudtak számba venni, lényegében az egész Kárpát-medence (szóhasználatukban: a történeti Magyarország) területéről, ezek ismeretében hat időszávrá bontva az elterjedés intenzitását és földrajzi kereteit, továbbá az állítatók társadalmi hátterét, valamint a szobrok funkcióváltását is igyekeztek megrajzolni. (Tüskés–Knapp 1988)
 - 7 Kültéri plasztika alatt minden olyan háromdimenziós objektumot értek, amely akadálymentesen a szabadban sétálva megtekinthető. A talpazaton, lábazaton álló szobrokat éppúgy, akkor is, ha egy másik szobor mellékalakjaként van jelen, mint a képoszlopok vagy épületek szoborfülkéiben, illetve mezei oltárokon álló plasztikákat. A domborműveket, képeket nem sorolom ide.

templomi szobrokként tartja nyilván. (Géciová-Komorovská 2009, 93. p.) Nos, a kutatás mai állása alapján elmondhatjuk, hogy a szent megformálásának jóval több, legalább nyolc típusával találkozunk akár a mai Szlovákia területén is,⁸ és a második típusként Géciová-Komorovská által meghatározott forma, noha kétségtelenül ritkább, de elég gyakran előfordul köztéri plasztikák esetében is. Az mindenesetre feltűnő, hogy az országnak, ha nem is kizárólagosan, de inkább a nyugati felében. (vö. Bugarová 2004)

Nepomuki Szent János alakjának nemcsak különböző grafikai ábrázolásai tűnnek fel már a 17. században (Matsche 1971, 38. p.), hanem kültéri szobrai is megjelennek a boldoggá (1721), illetve a szentté avatás (1729) előtt.⁹ Az alábbi tipológiai kísérlet¹⁰ magának a szentnek az alakja és a kapcsolódó attribútumok alapján, a szlovákiai emlékanyagra támaszkodva próbál rendet vágni. Előrebocsátom, hogy eléggé bonyolult ez a kép, ugyanis igen gyakran a különféle attribútumokat (birétum, nyelv, kulcs, lakat, feszület, palmaág stb.) nem maga a szent, hanem egy vagy több kísérő angyalfigura (puttó) tartja. Ezt most külön nem jelölöm, tudatosítva, hogy azért jóval bonyolultabb ez a kérdés, s valószínűleg az alábbi tipológiai soron belül (vagy a mellett) egy másik, párhuzamos tipológiai sor is kialakítható lenne. Vagy lesz.

Erősen lecsupaszítva tehát, kizárólag Nepomuki Szent János alakjára összepontosítva, az őstípusnak (I. típus) az egyébként szépeességi származású, Szepesszombatban szü-

8 Közép-európai kontextusban a típusok száma még nagyobb. Gondoljunk csak például arra a Pápán álló szoborkompozícióra, amely a Nepomuki János többalakos vízbevetési jelenetét ábrázolja, vagy az alamizsnaosztó Nepomuki Szent János-típusra, amelynek első, Prágában található megformálása még a szentté avatása előtti évekre (1725 vagy 1727) nyúlik vissza és a Károly hídon álló Nepomuki-prototípus egyik társalkotója, Johann Brokoff Ferdinand nevű fiának a keze munkáját dicséri. A téma több cseh- és morvaországi köztéri plasztikán (pl. Hořice, Olomouc), valamint templomi festményeken (pl. az ausztriai Mariataferl), s talán egy fertőrákosi szobrán is felbukkan. Utóbbi ugyan, ha létező is, de kérdéses (talán későbbi átalakításról is szó lehet), viszont ezeknek szlovákiai variánsairól egyelőre nem tudunk. Vö. https://hu.wikipedia.org/wiki/Szerkeszt%C5%91:Pasztilla/Nepomuki_Szent_J%C3%A1nos-szobrok; https://cs.wikipedia.org/wiki/Svat%C3%BD_Jan_Nepomuck%C3%BD_jako_almu%C5%BE_n%C3%ADk [utolsó megtekintés: 2021. 07. 16.]

9 Ez voltaképpen a szentté avatási folyamat „alulról” történő megerősítését is jelenti, s nem egyedülálló jelenség. Gondoljunk csak arra, hogy egyetlen példát említek, II. János Pál köztéri szobrai nem csak Lengyelországban, hanem Európa-szerte megjelentek a 2013-as szentté avatása előtt (Bécs: 2001; Hradec Králové: 2003; Budapest: 2008; Eperjes: 2012).

10 Egy megjelenés előtt álló tanulmányomban, amelyben a Kárpát-medencei szakrális kisemlékek tipológiáját (és terminológiáját) kísérlem meg felvázolni, a Nepomuki Szent János-szobrok a „szobrok” főkategóriájában (V.), azon belül a „szentek” („C”) al kategóriájában a 14. számmal jelölöm. Ennek keretében (a, b, c, d stb.) megkülönböztetéssel következnek az adott szent ábrázolásának a típusai, majd még ezeken belül a további al kategóriákat egy vagy több *-gal jelölöm (vö. Liszka 2021). Jelen esetben ezt a viszonylag bonyolult hivatkozási rendszert, mivel mindössze egyetlen szent ábrázolási típusait tárgyalom, leegyszerűsítettem.

letett (ezért mellékneveként olykor szerepel a „hungarus” jelző), később prágaivá vált Johann Brokoff¹¹ (1652–1718) által, a bécsi Matthias Rauchmiller 1681-es kisplasztikája alapján 1683-ban készített, Wolff Hieronymus Heroldt nürnbergi öntődjében bronzba öntött és a prágai Károly hídon ma is álló szobrot tartja a kutatás, noha a kvantitatív elemzés azt mutatja, nem ez a később készült szobrok leggyakoribb formája. A főpapi, kanonoki ruhában (reverenda, csipkeszegélyű karing, mocétum, birétum, öt csillagból álló csillagkoszorú), bal karjára fektetett, enyhén átölelt halotti feszülettel, amit jobb tenyerével alulról megtámaszt, abból kimagasodó pálmaággal ábrázolja Nepomuki Jánost. Jobb lábával egy hasábra (könyvre?) lép. (vö. Alsterová 1976)

A csehországi Ústí nad Orlicí településen áll a szentnek egy, a mai cseh műemlékvédelem által a prágai Károly hídon állónál is korábbra, 1663-ra datált kőszobra.¹² A keltezés megbízhatóságát Franz Matsche, a téma egyik nemzetközileg is ismert kutatója vitatja. Stíluskritikai elemzés alapján későbbinek tartja, nagyjából alighanem a műemléki nyilvántartásban 1713-ra keltezett lábazattal lehet, Matsche szerint, a szobor egyidős. (Matsche 1973, 41–42. p.) Ikonográfiaailag mindenestre nagyon hasonlít a Károly hídon álló „prototípusra”, annyi különbséggel, hogy annak mindegy tükörképe: a feszület tehát a jobb karon nyugszik, a pálmaágot meg bal kézzel tartja.

Ez minősíthető tehát az alapábrázolásnak, annak A és B altípusának, aszerint, hogy éppen melyik kezében tartja a feszületet és melyikben a pálmaágot (Andód, Medve, Negyed, Nyírágó, Oroszvár stb.).

Lényegében közel van ehhez a II. típus is, ahol viszont az előbbihez hasonló öltözékben megjelenő szent jobb (vagy bal) karjára fektetett pálmaágba mintegy beleágyazva tartja a feszületet (némi oly módon, mintha egy pólyás gyereket dajkálna). Az általam ismert Kárpát-medencei (és szlovákiai) anyagban ez a leggyakoribb ábrázolási megoldás (Barancs, Dunamocs, Fülekpüspöki, Kürt, Lévárt, Lukanénye, Nyitraszöllős, Palást, Szímő, Szögyén stb.) és a ma ismert, eredetileg Komáromban, 1708-ban (vagy 1709-ben) felállított, az egyik (vagy a) legrégebbi Kárpát-medencei szobra is ezt a típust képviseli (2. kép).

III. Bal vagy jobb karján tartva a pálmaágba ágyazott halotti feszületet, másik kezét (általában a jobbot) tenyérrel a szívére helyezi (Alsóköroškeny, Barsendréd, Érsekújvár, Nagyida, Nagytárkány, Pusztafödemes, Stomfa, Vízkelet stb.).

IV. típus Jobb (ritkábban bal) keze mutatóujját a szája elé tartja, ami a hallgatás, a titoktartás gesztusa (Bátorkeszi, Bosác, Ipolyszalka, Komját, Nagykér, Udvard stb.). Ezt a típust fentebb már említettem, csupán annyit fűznék hozzá, hogy könnyen összekeverhető azzal a (szlovákiai anyag alapján) külön típusba nem sorolható, de egyébként

11 <https://www.deutsche-biographie.de/sfz5944.html>; https://sk.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1n_Brokoff [utolsó megtekintés: 2021. 07. 25.]

12 <https://www.pamatkovykatolog.cz/socha-sv-jana-nepomuckeho-14088059> [utolsó megtekintés: 2021. 06. 14.]; <https://www.turistika.cz/mista/usti-nad-orlici-socha-sv-jana-nepomuckeho-1/detail> [utolsó megtekintés: 2021. 06. 15.]

létező formával, amikor jobb kezét a feje magasságában kissé előre nyújtva, mutató- és középső ujját eskü-geztusra emeli. Ez hozzávetőlegesen a száj magasságában történik, tehát felületes szemle (fotózás) esetén akár össze is keverhető a titoktartási (hallgatási) gesztussal (ilyen például a magyarországi Vépen álló változat).

1. kép. A prágai Károly hídon álló Nepomuki Szent János szobrának egy, 1879-ben állított öntöttvas variánsa, Medve (Liszka József felv., 2009)

2. kép. Nepomuki Szent János, eredetileg 1708-ban, Komáromban felállított, majd onnan ismeretlen körülmények között Szomódra került, s ott 2020-ban felújított szobra (Liszka József felv., 2021)

V. Lendületesen magasra előrenyújtott, általában jobb (ritkábban bal) kezében keresztet (feszületet) tart (Pinc, Selmezbánya, Torna, Várhosszúrét stb.). Noha Nepomuki Szent János alakját a szakirodalom az ellenreformáció egyik kulcsfigurájának tartja, ez az egyértelműen a katolicizmus győzelmét interpretáló ábrázolási mód nem tekinthető dominánsan elterjedtnek (4. kép).

3. kép. A titoktartás gesztusát megjelenítő Nepomuki Szent János egy 1904-ben állított szobron, Bátorkeszi (Liszka József felv., 2012)

4. kép. A katolicizmus győzelmét jelképező Nepomuki Szent János öntöttvasból készült szobra, Pinc (Liszka József felv., 2018)

VI. Lábával a rágalmazást szimbolizáló szörny fejére, mellkasára tapos, amely a jó hírnév patrónusaként, a rágalmazás és megszólás ellen védelmet nyújtó szentként ábrázolja Nepomuki Szent Jánost. Az ikonográfiai megoldás a 18. századi kisgrafikán és templomi festményeken volt népszerű, viszont egy szeredi szobron is megjelenik, s ennek kapcsán másutt már részletesen szóltam róla. (Liszka 2002; Liszka 2003) Egyértelmű, hogy az adott esetben a kiöltött nyelvű szörnyeteg fejére taposó szent a rágalmazással, megszólással szembeni védelem megtestesítőjeként jelenik meg, de hogy magának az állítatásnak a konkrét, személyes vagy közösségi indoka mi lehetett, arról egyelőre nincs tudomásunk. Maga a motívum mindenesetre elég korai, hiszen egy, a csehországi Opočno¹³ településen álló, a szentté avatás évére, tehát 1729-re datált szobrán már megvan. A Libochovice¹⁴ egyik terén álló szobor a jobb lábával egy

13 <https://pamatkovykatolog.cz/sousosi-sv-jana-nepomuckeho-947041> [utolsó megtekintés: 2021. 07. 28.]

14 <https://s3.amazonaws.com/gs-waymarking-images/4ad6dd9b-acd0-4eb7-9b2a-fbaf7e3fdd84.jpg> [utolsó megtekintés: 2021. 07. 28.]

ördögi figura mellkasára taposó alakját mutatja Nepomuki Szent Jánosnak. Utóbbi kezében lefele fordított égő fáklya.

VII. Felhőgomolyon térdelve imádkozik. Inkább templomi festményeken fordul elő, de háromdimenziós változatai is ismertek (pl. Szenckirályfa).

VIII. Angyalok csapata a mennybe emeli. Szintén festmények kedvelt témája. A Nepomuki Szent János-ikonográfia sokban rokonítható a Mária-kultusszal. Ez a megoldás (Mária mennybevétele) is a Mária-tisztelettel rokonítja. A számomra ismert egyetlen ilyen jellegű, szabadtéri Nepomuki Szent János-plasztika Máriavölgyben található.

A szent alakjának első megfogalmazásait viszonylag rövid időn belül továbbiak (a hallgatást jelző gesztus, lakat, nyelv stb.) követték, ezek hiánya vagy megléte, úgy tűnik, nem bír datáló értékkel. Az 1726-ban (tehát még a szentté avatást megelőzően) felállított szomolnoki Nepomuki Szent János-szobor egyik kísérőfigurája egy puttó, kezében már a gyónási titok megőrzésére utaló lakatot¹⁵ tart.

2. térkép. Nepomuki Szent János pontosan datálható kültéri szobrai a mai Szlovákia területén 1708-tól 1750-ig

15 Frantz Matsche szerint a lakat megjelenése a különféle ábrázolásokon Nepomuki János bebörtönzésére utal (Matsche 1973, 45), ezzel szemben viszont egyértelmű, hogy Nepomuki Szent János ábrázolásain, általában egy puttó kezében, ez is a hallgatás jelképe. (Vö. O. Nagy 1988, 325–326. p.) Meglepő módon a közismert szimbólumtárakban nincs lakat címszó.

3. térkép. Nepomuki Szent János pontosan datálható kültéri szobrai a mai Szlovákia területén 1708-tól 1800-ig

4. térkép. Nepomuki Szent János pontosan datálható kültéri szobrai a mai Szlovákia területén 1708-tól 1918-ig

Mai szemmel nézve robbanásszerűnek tűnik a szentté avatás körüli években keletkezett szobrok megszorodása, de azért gondoljunk bele: a Károly hídon felállított szobor és a szentté avatás között mégiscsak negyvenhat év, majdnem fél évszázad telt el!

A szentté avatást követő évtizedek, egészen a 18. század végéig viszont a kultusz valóban szédítő intenzitású kiteljesedését mutatják.¹⁶

Szoborsorsok: állíttatások, rongálások, áthelyezések, újraállíttatások

Valódi kérdések vetődhetnek fel, hogy a szóban forgó szent szobrának miért éppen azt a típusát állítják fel, s miért éppen az adott helyen? Általában kevés forrás áll erre nézvést rendelkezésre, tehát nehéz megmondani, hogy például a gyónási titokra utaló attribútumok (a száj elé tartott mutatóujj, nyelv, lakat, kulcs) milyen előtörténetekre utal(hat)nak. Olykor ezek a szobrok templomok közelében vannak, de nem mindig, illetve (ami most éppen csak érinti kutatási érdeklődésünket) a templomok belső terében (vö. Gécziová-Komorovská 2009, 93. p.), tehát az is elképzelhető, hogy annak idején egyházi személy állíttatta, talán éppen valamiféle vezeklésből, a korábbi vezeklési keresztek mintájára (vö. Liszka 2021). De ez csak feltételezés, konkrét ismereteim erről nincsenek. És gyengíti is a spekulációt a következő, ugyan nem szlovákiai, de tanulságos példa. Az egykori ókani-zsai (mai nevén: Magyarkanizsa, Vajdaság) hívek 1866-ban a Tisza-parton (a Körös-patak torkolatánál) állíttattak egy homokkőből készült Nepomuki Szent János-szobrot. A szent jobb kezének mutató (és középső!¹⁷) ujját a szája elé helyezi. Később, az 1960-as években a szobor a Szent Őrangyalok-templom kertjébe került. (Klamár 2017, 216–217) Jelenlegi helye¹⁸ tehát alátámasztani látszik, hogy a gyónási titokkal kapcsolatos értelmezésnek a templomban vagy a templomkertben a helye, ám itt nyilvánvaló, hogy az eredeti szándék nem ez lehetett. Tipikus „vízenjárók” patrónusához illő helyen állt, de akkor miért a hallgatásra utaló gesztus? Lehetséges, hogy az akkori állíttatók ezt nem is tudatosították? Milyen lehetett a kőfaragók, kegyeszerárusok szerepe abban, hogy hova milyen üzenetű szobor került? Voltaképpen egyenként kellene az összes objektum mikrotörténetét felkutatni, hogy világosabban lássunk.

16 Ezt a folyamatot, annak eszközeit (körmenetek, aprónyomtatványok, prédikációk), illetve eredőit (egyház, szerzetesrendek, uralkodói érdekek, népi gyökerek stb.) Vít Vlnas egy rendkívül alapos, sajnos (nyilván kiadói megfontolásokból) kellőképpen nem adatolt munkájában plasztikusan ábrázolja. (Vlnas 1993)

17 Ez egy, az 1990-es években történt amatőr rekonstrukció eredménye, viszont a kar pozíciója eredeti, amiből látni lehet, hogy a hallgatás gesztusáról volt szó korábban is, legfeljebb alighanem csak a jobb kéz mutatóujja felhasználásával. A szobormaradványon látszódiik, hogy a bal markában is tart valamit, ami esetleg egy korábbi pálmaág csonkja is lehet.

18 Gyakori jelenség volt, főleg a keleti blokk országaiban a második világháborút követő évtizedekben, hogy a hívek ilyen vagy olyan okból kifolyólag a különféle szakrális kisemlékeket a templomkertbe menekítették, vagy egyszerűen a kommunista hatalom kényszerítette rá őket a vallási objektumok ilyen jellegű koncentrálására. Ez afféle „kényszer szakrális terek” kialakulását is eredményezte. Később, gyakran erre az adottságra épülve, kialakultak valós, a különféle szakrális és „szakrális” objektumokat koncentráló szakrális terek is (pl. Szádudvarnok, Udvard stb.) A kérdéssel viszont helyszűke miatt most nem tudok behatóbban foglalkozni.

A kérdéshez közelebb visz talán az egykori rimaszombati Nepomuki Szent János története. Az 1865-ben („egy Rozgonyi nevű osgyáni plébános”¹⁹ által) felszentelt szobor avatóbeszédét annak idején nyomtatásban is megjelentették,²⁰ így az állíttatás indokairól is nyerünk bizonyos képet.

A kor ízlésének megfelelő, barokkosan terjengős szöveg a gyónási titkot megőrző papot, a jó hírnév patrónusát emeli ki, s a tényt, hogy a szobor éppen az egy évvel korábban épített hídon került felállításra, Nepomuki János halálának módjával és helyszínével hozza összefüggésben. Hogy a „vízenjárók” (vízimolnárok, hajósok, tutajosok, halászok stb.) védőszentje (is) lenne, nem említi.

A várost dél felől Jánosi és Tamásfalva (Tamás-Falva), északról Cserencsény (Cserents) s Pokorágy, keletről Zeherje és Bakti-pusztá, nyugatnak Szabadka környezik, mely utóbbihoz közel igen szép kőhíd épült a Rima felett 1764-ben. A hídon túl hajdan nagy rétség nyúlt a Kelecsénynek vezető út felé, mely a Serényi család tulajdona volt. A híd Nógrád és különösen Kishont felé biztonságos átkelést biztosított a folyón át. Egykor Nepomuki Szent János szobrával ékeskedett, melyet egy Rozgonyi nevű osgyáni plébános szentelt fel 1765-ben. Azonban némely pajkosok először fejét vették a szobornak, majd végére az egész ledönték, s így a híd ez ékességét is elveszté.

(Kollár 1997, 12)

A tornai Nepomuki Szent János-szobor eredeti változata (tipikus rekatolizációs, magassra tartott kereszt szimbólummal) 1771-ben készült, és az 1960-as évekig a Fő utcán állt, négy oszlopon nyugvó baldachinnal fedve. Ekkor egy teherautó ledöntötte (a helyiek szerint a kommunisták megrendelésére), majd 1968-ban az akkori plébános restauráltatta és áthelyeztette a templomkertbe. 2014-ben a régi helyén, a Fő utcán a szobor egy másolatát állították föl.²¹ Ily módon Tornán jelenleg ugyanannak a szobornak két változata is megtalálható.

19 Kollár Sámuel, a Rimaszombatot bemutató, 1822-ben, latin nyelven megjelent munkájában emlegeti így az alighanem az ünnepi beszéd szerzőjének is tekinthető egyházi férfiút. (Kollár 1997, 12. p.) Az idézett (és idézendő) szakaszok Kollár eredeti művében (*De origine, situ, privilegiis, religione, hominum cultura, moribus, industria, occupationibus, consuetudinibus et institutis oppidi Rima-Szombath in inclyto comitatu Gömör cum Kis-Honth articulariter unito, siti*. [Rimaszombat: Kishonti Tudós Társaság]) a 13–14. oldalakon olvashatóak. Az információért B. Kovács Istvánnak tartozom köszönettel.

20 IGAZ KERESZTÉNYSÉG IÓ HIRE NEVE PARTFOGÓIA SZ. IÁNOS KÉPINEK SZOMBATNÁL HIDON FEL-ALITÁSA AITATOSSÁGAL SZENTELTETÉSE TARTATOTT LELKI VIGASSÁGGAL T. N. HONTHI MEGYE GYŰLÉSÉNEK KEZDETE ELŐTT Rima-Szombatban Sz. Mihály Havának Második Napján. Az Elő-járok Engedelméből. Egerben, Nyomt. Bauer Károl József Püspöki Könyv-Nyomatató által 1765-dik Esztendőben.

21 <https://www.magyarokurir.hu/kulhoni/torna-foteren-all-nepomuki-szent-janos-regi-uj-szobra> [utolsó megtekintés: 2021. 07. 26.] 2019-ben a világhálón még olvasható volt Kónya Dániel és Surovec Róbert példás dolgozata a szobor történetéről (Nepomuki Szent János szobra Tornán), ám ez az oldal az interneten mára (2021. 07. 26.) már hozzáférhetetlen: <http://tornakozossege.eu/20180420hu.html>

A falu szülötte, későbbi nagyszombati kanonok, Pribely Ferenc által 1852-ben állítottatott alsószezerédi szobor felirata alapján,²² amely csak Fábián János közvetítésével maradt ránk, szintén a jó hírnév patrónusaként jelenik meg Nepomuki Szent János.

Az eredeti szobor a forrás (és a helybeliek emlékezete) szerint „a falu közepén” került felállításra, majd a régi talapzaton látható felirat alapján 1909-ben alighanem renoválták, s valamikor később helyezték át a temetőbe (voltaképpen a templom elé), ahol 1997-ben ismét felújították, s végül 2020-ban visszakerült eredeti (?) helyére²³ a következő felirattal:

5. kép. Nepomuki Szent János
2020-ban felújított szobra, Alsósze-
meréd (Liszka József felv., 2021)

NEPOMUKI
SZENT JÁNOS
ANNO
1852 – PRÍBELY FERENC
REN
2020 – ŠP
ÉS
ALSÓSZEMERÉD
ÖNKORMÁNYZATA

22 „Certo Famae Vindici, Divo Joanni Nepom. Patrono Suo Dulcissimo Franc. Joan. Pribely Ins. Colleg. Eccl. Tyrnav. Cantor et Canonicus Hoc amoris sui monumentum pius posuit. 1852.” (Fábián 1864, 519. p.)

23 A temetőben álló régebbi lábazon, ha nehezen is, de olvasható még ma is a felirat (anno 1909 /ren. 1997), ahol az 1909-es dátum valószínűleg egy korábbi renoválást jelöl. Csáky Károly a helyi historia domusból idéz egy mondatot, amely szerint 1911. június 10-én „lőn a falu közepén levő Sz. János szobra drótszövettel bekerítve s befődve”. (Csáky 2005, 112. p.)

Noha a „leghíresebb cseh”-ként, cseh nemzeti szentként is emlegetik, kezelik, arra vonatkozóan sincsenek adataink, hogy a cseh nacionalizmus szolgálatába állították volna. Egy másik tanulmányomban már megkíséreltem cáfolni azokat az feltételezéseket, miszerint Szlovákia-szerte a szobrai 1918 után szaporodtak volna el, és a cseh jelenlét jelképi megerősítését szolgálták volna.

Ha már nacionalizmus, akkor inkább ennek ellenkező előjelű gyakorlatára van egy szemléletes példánk. A *Galántha és Vidéke* című regionális lapban 1899-ben jelent meg egy rövid hír, mely szerint „*Diószegen folyó hó 4-én Nepomuki szent. János szobor-szentelés lesz a Fekete víz partján, a hová a körmenetet főt. Pápay Gyula káplán fogja vezetni.*” Ez meg is történt, ahogy a lap egy következő tudósítása, magyar nacionalizmustól nem mentes felhangon tájékoztat bennünket:

Diószegről következőket írja tudósítónk: Igazán követésre méltó, nemes lélekre vall Jung Nándor német-diószegi bíró áldozatkészsége, ki a mult vasárnap megáldott nepomuki szent. János szobrot saját költségén csináltatta. A szoborhoz rengeteg nép vonult ki, de a többség Magyar-Diószeg községből, a miből azt a tanulságot vehetni, hogy igen helyes eljárás volna az, ha a németek az istentiszteletek alkalmával egybeolvadnának a magyarokkal s úgy a templomban, mint minden más alkalommal magyar nyelven kérnék az Urat. Hisz Német-Diószeg községben úgysis tud már minden ember magyarul. Reméljük, hogy a derék bíró ezt is meg fogja valósítani. Az Isten éltesse őt! (Ugy van, ne legyen Német-Diószeg az egyedüli német a járásban – einzig und alleinlich! Szedő²⁴)

(*Galántha és Vidéke*, 1899. június 11., 2. p.)

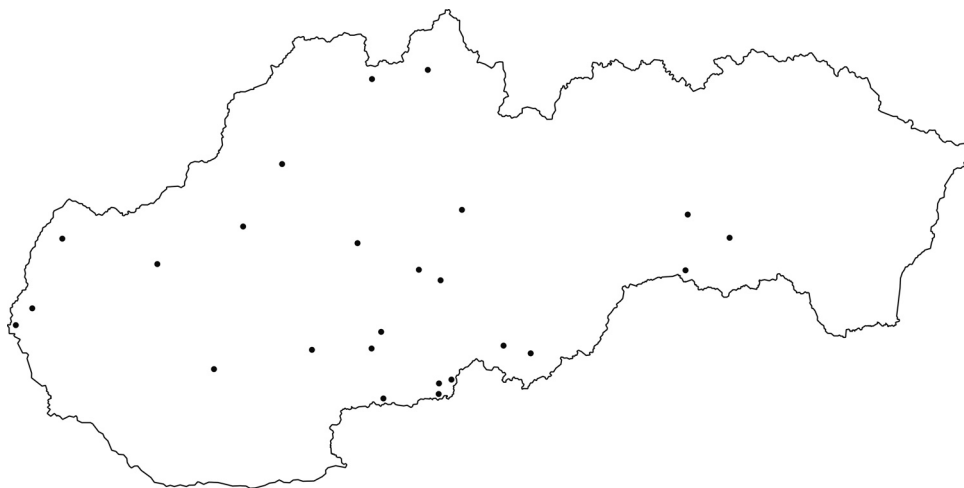
Ami pedig az 1918 után bevonuló cseh katonákat illeti, azok éppen ellenkezőleg: pontosan a Nepomuki Szent János-szobrokat rongálták meg a leggyakrabban, és nemcsak a mai Szlovákia területén, hanem Csehországban is,²⁵ hiszen ezek szemükben (is) a rekatolizációs folyamatoknak (Jan Hus személyével való mesterséges és erőszakos szembeállításnak), illetve a Habsburg-család dinasztikus törekvéseinek is megjelenítői voltak. (Vö. Liszka 2012; Liszka 2013) Jelen kutatás lehetővé tette annak megvizsgálást is, hogy vajon tényszerűen hány köztéri Nepomuki Szent János-szobor állítatott a mai Szlovákia területén 1918-tól napjainkig. Ahogy az előbbi elterjedési térképek esetében is, ebben az esetben is csak a pontosan, évszámmal datálható objektumokat

24 A korban nem egyedülálló jelenség (vö. Molnár Ferenc: *Delila avagy A csapos közbeszól*), hogy egy-egy újságciikk szövegébe „a hierarchikus rendtől függetlenül a változtatásra nem jogosult kívülről mondja ki az igazságot. A lapokban ez ironikus fordulat: a szerző úgy tesz, mintha a poénosabb megjegyzései kívülről jönnének, 'nem az ő felelőssége', de attól még igaz”. A megjegyzésért Filep Tamás Gusztávnak tartozom köszönettel. Alighanem esetünkben is arról van szó, hogy mintegy a nyomdai szedő által képviseltetett „nép hangja” is nyomtatékosítani akarná a fentebb megfogalmazottakat.

25 Csehországban napja, május 16-a korábban államünnep, munkaszüneti nap volt, amit a csehszlovák kormány 1925-ben szintén törölt. (Vlnas 1993, 283. p.)

vettem számításba, s ennek alapján, a szlovákiai szobrok összmenységének a figyelembevételével is, valóban nem jelentékeny ez a szám. Évszámokra bontva: 1921, 1922 (2), 1925, 1929, 1932, 1933, 1946, 1947 (2), 1973, 1985, 2009, 2010, 2012, 2014, 2017.

5. térkép. Nepomuki Szent János pontosan datálható kültéri szobrai a mai Szlovákia területén 1918-tól napjainkig.

Végezetül, ha vázlatosan is, érdemes az ipolyviski szobor történetét megemlíteni. A későbarokk népies alkotásnak tekinthető szobor Fábián János idejében, aki a fentiekben már idézett akkurátus művében (Fábián 1864) a viski szobrot nem említi, alighanem még nem is létezett. L. Juhász Ilona egy felvétele (2007), illetve Bendíkné Szabó Mária és Bendík Béla gyűjtése (2012) alapján²⁶ a szobor eredetileg festve volt. 2019-ben a szobrot felújították, a színezés nyomaitól is megfosztva újra felállították. A dolog érdekessége, hogy több tucatnyi viski családot (forrásom szerint 2019-ig 115 személyt sikerült névvel is azonosítani) a második világháború után csehországi kényszermunkára deportáltak, és éppen Nepomuk környékére.²⁷ Ezért került a szobor lábazatára, fekete márványtáblán a következő felirat:

AZ 1946-1947. KÖZÖTT
CSEHORSZÁGBA DEPORTÁLT
IPOLYVISKI LAKOSOK

²⁶ A komáromi Etnológiai Központ Szakrális Kisemlék Archívumában (SzKA), Ipolyvisk dosszié.

²⁷ <https://www.reflex24.sk/regio/2020/01/31/hogyan-kapcsolodik-az-ipolyviski-nepomuki-szent-janos-szobor-a-falubol-deportaltakhoz/> [utolsó megtekintés: 2021. 07. 26.]

SZERENCSES HAZAJÖVETELÜK UTÁN
E HELYEN ADTAK HÁLÁT A JÓ ISTENNEK,
ÉS MONDTAK KÖSZÖNETET SZOLGÁJÁNAK NEPOMUKI SZENT JÁNOSNAK.

ÁLLÍTOTTA AZ IPOLYVISKI EGYHÁZKÖZÖSSÉG 2019-BEN.²⁸

A „cseh szent” ebben a még alaposabban feltárandó mikrotörténetben tehát egészen más szerepet játszik, mint azt az őt a cseh nacionalizmus szimbólumának tekintők látni és láttatni szeretnék. Talán az sem véletlen, hogy Ujváry Zoltán számos kiadást (kiadót és nyelvet!) megért műve, a csehországi deportálásokról címlapján több változatában is a Lévárt határában álló Nepomuki Szent János-képoszlop fotója vagy rajza szerepel. (Ujváry 1991a; Ujváry 1991b; Ujváry 1997; Ujváry 2014) A katolikus magyar falvak szentje (is) volt ő, sok esetben tőle búcsúztak, ha elmentek, s elsőként őt köszöntötték az ott lakók, ha valahonnan megérkeztek...

Összegzés és kitekintés

A fentiekben a „leg híresebb cseh”-ként is emlegetett Nepomuki Szent János kultuszának térhódítását vizsgáltam a mai Szlovákia területén a köztéri plasztikák tükrében. A 18. század elejétől, több időmetszetre lebontva igyekeztem nyomon követni a szent szobrainak (s egyúttal kultuszának) egyre növekvő térhódítását a térségben. A rendelkezésünkre álló, viszonylag nagy mennyiségű adat alapján bátran kijelenthetjük, hogy azok az állítások, miszerint Nepomuki Szent János az 1918 utáni cseh terjeszkedés szimbóluma és valamiféle cseh etnikai térkijelölés eszköze lett volna, nem igazolhatóak. Nepomuki Szent János szlovákiai kultuszának a szobrok állításában is megtestesülő virágkora a 18. század második felétől a 19. század végéig tartott. 1918-tól napjainkig tényleg csak szórványosnak mondható új szoborállításokat lehet adatolni, miközben az utóbbi évtizedekben a régi szobrok felújításának bizonyos fokú reneszánsza tapasztalható.

Források és adatok hiányában néhány ismert „szobortörténet” alapján hajlamosak vagyunk az általánosításra. Szegény etnológus (történész) mi mást is tehetne? Igen, bizonyos helyzetben (szinte mindig) a konkrét adatokat tiszteletben tartva egy jó adag beleérző képességbe, intuícióba, az analógiáknak (az önmérsékletet messzemenően szemmel tartó) felhasználására szükség van. Mindez nem mondhat ellen annak a jogos igénynek, hogy helyi szinten, egy-egy konkrét objektum vizsgálata során valóban le kell menni a lehetőség szerinti legaprólékosabb mikroszintre: mind a történeti források (levéltári források, korabeli sajtó, régi metszetek, családi fotók stb.), mind a stíluskritika, mind az oral history felhasználásával. (Vö. Gyöngyössy 2019; Vataščin 2019)

²⁸ Kovács Hedvig gyűjt. 2021 (SzKA)

Minél több aprólékos szobortörténettel rendelkezünk majd (és ez természetesen mesze túlmutat a Nepomuki Szent János-szobrok problematikáján), annál bátrabb, meggyőzőbb és hitelesebb általánosító bemutatásra vállalkozhatunk majd.

A fenti írás még korántsem ilyen közegben született.

Irodalom

- Alsterová, Alena 1976. Brokoffova mostecká socha jako typ, varianta a schéma. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Příspěvky k dějinám umění II.* Praha, Universita Karlova, 79–88. p.
- Buganová, Klaudia 2004. Sochy Svätého Jána Nepomuckého v exteriéri abovsko-turrianskeho regiónu. *Historica Carpatica* 35, 117–143. p.
- Buganová, Klaudia–Šangala, Marián 2005. *Postaven roku Pána. Malé sakrálné stavby v krajine.* Košice, Východoslovenské múzeum v Košiciach–Občianske združenie ASPRODECUS.
- Buganová, Klaudia–Markušová, Kristína–Šangala, Marián et al. 2009. *Sakrálné pamiatky v Košiciach.* Košice, Združenie pre podporu a rozvoj kultúry na východnom Slovensku ASPRODECU.
- Csáky Károly 2005. „Ó, szép piros hajnal”. *Tanulmányok, dolgozatok a szakrális néprajz köréből.* Pozsony, Madách–Posonium.
- Csúszó Dezső 2008. *Könyörgésünk színhelyei V. Szabadkai vallási szobrok, kálváriák, szentkutak és haranglábak.* Szabadka, Szabadkai Szabadegyetem /Életjel Könyvek, 124./
- Fábián János 1864. Visk és Alsó-Szemeréd. *Magyar Sion*, 2, 510–520. p.
- Géciová-Komorovská, Veronika 2009. *Ludový kult svätých patrónov na západnom Slovensku.* Bratislava, Lúč.
- Gyöngyössi Orsolya 2019. Emlékezetformálás–identitásépítés. Nepomuki Szent János-szobrok rehabilitációja a Dél-Alföldön (1989–2018). In Tánczos Vilmos–Peti Lehel (szerk.): *Mágia, ima, misztika. Tanulmányok a népi vallásosságról.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Krizsa János Néprajzi Társaság, 217–235. p.
- Klamár Zoltán 2017. Ájtatos híveknek adakozásából... A szakrális térfoglalás kisémlékei Magyarországon. *Acta Ethnologica Danubiana* 18–19, 211–231. p.
- Kollár Sámuel 1997. *Rimaszombat mezőváros múltja és jelenkora.* [Sajtó alá rendezte B. Kovács István]. Somorja, MÉRY RATIO /Gömör-kishonti téka, 3./
- Liszka József 2002. Adalékok Nepomuki Szent János ikonográfiájához. *Acta Ethnologica Danubiana* 4, 11–22. p.
- Liszka József 2003. Zur Ikonographie des heiligen Johannes von Nepomuk in der Kleinen Tiefebene (Südwest-Slowakei). *Ostbairische Grenzmarken. Passauer Jahrbuch für Geschichte Kunst u. Volkskunde* 45, 91–104. p.

- Liszka József 2012. Nepomuki Szent János és a szimbolikus tér. Egy szakrális kisemlék-típus „üzeneteinek” változásai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 14. évf. 1. sz. 63–70. p.
- Liszka József 2013. Svätý Ján Nepomucký a symbolický priester. *Fórum spoločensko-vedná revue* 2013, 107–114. p.
- Liszka József 2021. A szabadban álló szakrális kisemlékek tipológiai és terminológiai kérdéseihez. *Acta Ethnologica Danubiana* 23 [előkészületben]
- Matsche, Franz 1971. Die Darstellungen des Johannes von Nepomuk in der barocken Kunst. Form, Inhalt und Bedeutung. In Johanna von Herzogenberg (szerk.): *Johannes von Nepomuk*. Passau, Verlag Passavia, 35–62. p.
- Matsche, Franz 1973. Johannes von Nepomuk in der barocken Kunst. In Johanna von Herzogenberg (szerk.): *Johannes von Nepomuk Variationen über ein Thema*. München–Paderborn–Wien, Verlag Ferdinand Schöningh, 36–47. p.
- O. Nagy Gábor 1988. *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Tüskés Gábor–Knapp Éva 1988. Nepomuki Szent János tisztelete a szabadtéri emlékek tükrében. Kvantitatív elemzési kísérlet. *Ethnographia*, 99, 330–356. p.
- Ujváry Zoltán 1991a. *Szülőföldön hontalanul. Magyarok deportálása Csehországba*. Pozsony, Vox Nova.
- Ujváry Zoltán 1991b. *Szülőföldön hontalanul. Magyarok deportálása Csehországba*. Debrecen, Piremonn.
- Ujváry Zoltán 1997. *Bezdomovcom v rodnej zemi. Deportácia Maďarov do Čiech*. Dunajská Streda, Lilium Aurum.
- Ujváry Zoltán 2014. *Szülőföldön hontalanul. Az elhurcolt felvidéki magyarok kálváriája*. Budapest, Pesti Kalligram.
- Vataščin Péter 2019. Szent János és a falu. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 21. évf. 3. sz. 19–34. p.
- Vlnas, Vít 1993. *Jan Nepomucký, česká legenda*. Praha, Mladá fronta /Edice Kolumbus/

JÓZSEF LISZKA

THE RISE OF THE CULT OF THE “MOST FAMOUS CZECH”. PUBLIC SCULPTURES OF ST. JOHN NEPOMUK IN SLOVAKIA IN THE LIGHT OF CHANGES

The study examines the rise of the cult of St. John Nepomuk, also known as the ‘most famous Czech’, in the area of contemporary Slovakia in the light of public sculptures. From the early 18th century onwards, it looks at the growing popularity of the saint’s statues (and his cult) in the region, broken down into several time periods. On the basis of the relatively large amount of data available to us, it is safe to say that the claims that St John of Nepomuk was a symbol of Czech expansion after 1918 and a means of some kind of Czech ethnic demarcation are not justified. The heyday of the cult of St John Nepomuk in Slovakia, embodied in the erection of statues, lasted from the second half of the 18th century to the end of the 19th century. From 1918 to the present day, only a few new statues can be recorded.

